

14. Эшонкулов Усмон. История земледельческой культуры Горного Согда: с древнейших времен до начала XX в. Душанбе : Деваштич, 2007. 848 с.

УДК 94(38.355)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-346-3-6>

Рубель В. А.

ORCID: 0009-0000-6533-8852

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ПЕРСЬКІ НАРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ПРИЧИНИ СХІДНОГО ПОХОДУ АЛЕКСАНДРА ВЕЛИКОГО

Ключові слова: Александр Великий, ат-Табарі, Саалібі, Східний похід Александра Македонського, Фірдоусі.

В історіографії домінує європоцентристська точка зору на причини східного походу знаменитого македонського царя Александра III Великого (356–323 рр. до н. е.). Основними причинами вважаються бажання греко-македонян помститися персам за минулі образи, а також банально пограбувати багатого сусіда. Спирається такий погляд на компендіум повідомлень античних авторів: Арістобул із Ксандри (IV–III ст. до н. е.), Діодор Сицилійський (I ст. до н. е.), Гней Помпей Трог (I ст. до н. е.), Квінт Курцій Руф (I ст. н. е.), Марк Юніан Юстин (I–II ст. н. е.), Луцій Мецій Плутарх (I–II ст. н. е.), Луцій Флавій Арріан (89–175) тощо. Означена точка зору не враховує іранське бачення причин великого походу греко-македонян на Схід. Наявна історіографія пояснює це, начебто, “відсутністю будь-яких історіографічних записів і бідність повідомлень з перського боку” [3, р. 420]. Чи можна прийняти таку категоричність?

Зрозуміло, що в умовно первинному вигляді персидська версія подій, пов’язаних із причинами східного походу Александра Великого, була зафіксована в нині втраченій офіційній історії доісламського Ірану – “Книзі владик” (*Хвадай-намак*). Та чи можна вважати, що ця точка зору зникла безслідно? Персидський погляд на зазначені події зберігся у працях кількох середньовічних іранських істориків і літераторів. Йдеться, зокрема, про “Історію пророків і царів” (*Таріх ар-русул ва-ль-мулук*)

ат-Табарі (830–923), “Книгу царів” (*Шахнаме*) Фірдоусі (935/940–1019/1025) та про “Життєписи перських царів” (*Сіяр аль-мулук аль-фурс*) Саалібі (961–1039).

Згідно з цими джерелами, воєнний конфлікт Персії з Македонією виріс із політико-династійної суперечки за шахський престол Ірану. Почалось усе з того, що на початковому етапі правління македонського царя Філіппа II (382–336 рр. до н.е.) його держава невдало воювала з персами. Армія македонян була бита військами тодішнього іранського шаха “Дари, сина Бахмана”, після чого Філіпп зобов’язався сплачувати Персії щорічну данину та видати за шаха одну зі своїх дочок. Щоправда, за даними античних авторів на момент сходження Філіппа II на македонський престол перський трон обіймав не “Дара, син Бахмана”, а Артаксеркс II [404–359 рр. до н.е.]. Проте, за свідченнями тих же античних авторів Артаксеркс II був сином іранського шаха Дарія II [423–404 рр. до н.е.]. Іншими словами, в наших традиціях найменування цей іранський володар мав би ім’я Артаксеркс Дарієвич – у перському варіанті Артахшасса, син Дараявауша. Тож враховуючи, що від описаних подій до створення офіційної оповідної історії доісламського Ірану минуло кілька століть, логічним виглядає припущення про невелику фактологічну неточність, котра закралася у перську версію означених подій: автори “Книги владик”, які писали її середньоперською мовою (пехлеві), цілком могли не зовсім точно зрозуміти зміст доступних їм давньоіранських документів, записаних клинописом, та помилково ототожнити Артахшассу, сина Дараявауша, з його батьком – Дарієм II.

Після поразки від персів Філіпп свою дочку іранському шахиншаху дійсно відправив. За версією *Шахнаме* Фірдоусі, її звали Нахід [1, с. 367], за даними ат-Табарі – Халі (грецьк. Єлена) [4, р. 90]. Проте в гаремі перського шаха Нахід/Єлена не затрималась, хоча і встигла завагітніти у законному шлюбі з іранським царем. Шахиншах “Дара”, якщо вірити перським наративам, був неприємно вражений “несвіжістю дихання” [2, р. 399] македонянки і наказав вагітну дружину відправити назад до батька. Повернувшись на батьківщину, ця жінка народила сина, котрого “одні називають Александром, інші – аль-Іскандаром” [2, р. 400]. Та коли Александр народився, придворні астрологи напророчили цьому малюку у майбутньому “стати повелителем світу” [2, р. 400]. Пророцтво, начебто, сильно вразило Філіппа і змусило його визнати Александра своїм сином. Більше того, Філіпп запросив вчителювати до нього “кращих мудреців і філософів Греції – серед них Аристотеля і Птолемея” [2, р. 401]. Тож коли Філіппа II не стало, Александр, зійшовши на престол, виявився цілком готовим до “виконання свого високого покликання” [2, р. 400].

У цьому аспекті іранська версія біографії Александра Великого має істотну кореляцію з повідомленнями античних авторів. Тож версія про те,

що справжнім батьком Александра був не Філіп II, а його перський візаві – іранський шах “Дара, син Бахмана”, відомий грекам як Артаксеркс II, має право на існування. Та якщо визнати таку ймовірність, питання про справжні причини східного походу Александра Великого постає у зовсім іншому ракурсі, ніж прийнято вважати.

Після вигнання македонянки шахиншах “Дара, син Бахмана” одружився зі шляхетною персянкою на ім’я Махіяхінд [4, р. 88]. У цьому шлюбі у нього народився ще один син. Новонароджений малюк настільки припав царю до душі, що той дарував цьому другому своєму синові власне ім’я – Дара [2, р. 399]. Якщо брати до уваги повідомлення античних авторів, ім’я малюку дали не на честь батька Артаксеркса II, а на честь діда Дарія II, та не це головне. Важливо, що саме за таких політико-династійних обставин з’явився на світ майбутній перський шах “Дара, син Дари”, відомий античним історикам як Дарій III (381–330 гг. до н. е.).

Отже, за версією перського історіописання, майбутній македонський базилевс Александр III Великий і майбутній перський шахиншах “Дара, син Дари” (він же Дарій III [336–330 гг. до н. е.]), були єдинокровними братами – синами іранського царя “Дари, сина Бахмана”, котрого ат-Табарі іменує просто “Дарієм Старшим” [4, р. 91–92]. Причому обидва були зачаті в законних шлюбах із перським монархом. Тільки Александр був старшим, тому з позицій династійного первородства мав реальні права на перський трон. Тож коли після “12-річного царювання” [2, р. 402] їхній спільний батько “Дара, син Бахмана”, тяжко захворів і врешті-решт помер, “молодий і гарячий”, як характеризує його Саалібі [2, р. 402], “Дара, син Дари” (він же Дарій III античних авторів або Дарій Молодший у ат-Табарі), почав управляти своєю імперією надмірно жорстко, “проливши, в тому числі, і чимало невинної крові” [2, р. 402], багато кому в Перській державі це не сподобалось. У результаті, як пише ат-Табарі, “люди його (Дарія) царства наситились ним по горло і зненавиділи його, і прагнули позбавитись нього” [4, р. 88], оскільки, обійнявши трон, Дарій Молодший проявив себе правителем “недбалим, надто збудливим, злобним і жорстоким” [4, р. 88].

Саме за таких обставин серед перської верхівки з’явилось чимало “вождів і сановників, готових підтримати Александра” [4, р. 88] в його праві на перський престол. Тож враховуючи, що за принципом династійного первородства Александр легітимно претендував на престол Ірану, його східний похід виглядає в цьому контексті не банальним грабіжницьким нападом на багатого сусіда, і навіть не актом державної помсти за минулі образи, а легітимною спробою силою здобути трон, на який Александр Великий мав усі законні права. Приводом же до війни стала офіційна відмова Александра платити Персії обіцяну Філіппом данину. Дарій спочатку спробував лякати Александра тим, що у персів

велика армія, що його вояки ввіймають Александра та закують його у кайдани [4, р. 89], але такі погрози на македонського басилевса не подіяли. Відтоді військовий конфлікт між державами двох єдинокровних братів – Александра III і Дарія III – став невідворотним. З військово-тактичної точки зору східний похід Александра Великого став превентивною бойовою операцією, що мала упередити чергову перську навалу на Македонію. Щодо політико-династичної складової означеної війни, за версією іранських джерел, це була війна двох законних претендентів на престол Ірану – Александра і Дарія.

Представлена в “Життєписах перських царів” Саалібі, “Книзі царів” Фірдоусі та в “Історії пророків і царів” ат-Табарі історична концепція, яка описує політико-династичну складову великого походу Александра Великого на схід, істотно різниться від античного, європейського погляду на означені події. Але, по-перше, у конфлікті двох держав – Македонії та Ірану – брали участь дві сторони. Чому при його вивченні приймається лише версія європейських джерел і ігнорується точка зору другої сторони конфлікту – перської? По-друге, навіть якщо у представлений в іранських наративних джерелах династичній версії причин східного походу Александра присутні якісь сумнівні моменти, вона має свою внутрішню логіку і скоріше доповнює, аніж заперечує європейське тлумачення.

Отже, за версією перських наративних джерел, македонський басилевс Александр III Великий був старшим єдинокровним братом тодішнього перського шахиншаха Дарія III і тому мав законні династичні права на іранський престол. Означений чинник став обґрунтованою причиною східного походу Александра, головною метою якого був його прихід до влади в Ірані. Успіх походу пояснюється підтримкою, яку отримав Александр від частини перської знаті, незадоволеної результатами перебування Дарія III на престолі Ірану. Ця частина перського правлячого класу зрадила у критичний момент історії Дарія III і підтримала іншого легітимного претендента на іранський трон, яким і був в їхніх очах Александр III Великий.

Література:

1. Фірдоусі. Шахнаме : в 6 т. / пер. Ц.Б. Бану-Лахути. Москва : Наука, 1969. Т. 4. 460 с.
2. Histoire des Rois des Perses par Aboú Mansour ‘Abd al-Malik ibn Mohammad ibn Ismá’il al-Tha’alibi / Texte arabe publié et traduit par H. Zotenberg. Paris: Imprimerie Nationale, 1900. L + 759 p.
3. The Cambridge History of Iran: In 8 v. V. II. The Median and Achaemenian Periods / ed. by Ilya Gershevitch. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. XII + 929 p.

4. The History of al-Tabarī (Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk): An annotated translation in 40 v. Albany (N.Y.): State University of New York Press, 1987. V. IV. The Ancient Kingdoms / translated and annotated by Moshe Perlman. XV + 205 p.

УДК 94(5)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-346-3-7>

Самченко Ф. Т.

ORCID: 0000-0001-6371-8675

*аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

ЗНАЧЕННЯ НІКОПОЛЬСЬКОЇ БИТВИ ЯК ТОЧКИ ВІДЛІКУ ПОЧАТКУ ОСМАНСЬКОЇ ГЕГЕМОНІЇ У ЄВРОПІ

Ключові слова: Нікопольська битва, османська гегемонія, хрестоносці, регіоналізм, імперські амбіції.

Питання гегемонії Османської імперії в зовнішньополітичних справах Західної Європи є достатньо непростим та дискусійним, в першу чергу, тому, що сам означений термін гегемонії є доволі розпливчастим поняттям. Слід розуміти, що домінування Османської імперії у внутрішньоєвропейському контексті навіть за часів найбільшого піднесення не було абсолютним. Інша річ, що воно набуло тих рис, коли саме позиція Османської імперії була однією з провідних політико-формуючих тенденцій в тогочасній Європі, від чого і відштовхувались її ключові геополітичні гравці. Дехто ототожнює його з переходом Османської держави до її імперської форми як необхідної запоруки для домінування в європейській політиці. Якщо відштовхуватися від цієї тези, то за основу слід вважати захоплення османами Константинополя в 1453 році, яке по-справжньому утвердило Османську державу в якості імперії. Однак, якщо вести мову саме безпосередньо про європейський контекст, то тут буде коректніше базуватися на іншій події, а саме битві при Нікополі 1396 року.

Як відомо, ця битва була зіткненням об'єднаного війська хрестоносців під формальним керівництвом угорського короля Сигізмунда I (1387–1437) з османськими військами султана Баязида I Йилдирима (1389–1402), в якій перші зазнали без перебільшення нищівної поразки.